

УДК 63.3 (2) 622.5

Володимир Поляков (м. Сімферополь)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І КЕРІВНИЦТВА ПАРТИЗАНСЬКИМ РУХОМ У КРИМУ В 1941-1944 РОКАХ

Два з половиною роки партизанської боротьби в Криму багато в чому тривали в кардинально різних військово-політичних умовах у порівнянні з іншими регіонами України. У чомусь це було зумовлено об'єктивними умовами і в тій або іншій формі знайшло вияв у з'єднаннях Ковпака, Федорова, Сабурова, а щось мало суто кримських характер і не мало аналогів. Ця стаття вперше розглядає особливості організації й керівництва партизанським рухом в Криму 1941-1944 рр. у контексті загальноукраїнської практики.

Ключові слова: Крим, партизани, Друга світова війна, особливості управління, фронт, структура, обком ВКП (б), загін, район.

Постановка проблеми. Внаслідок того, що в роки Великої Вітчизняної війни Кримський півострів адміністративно входив до складу РРФСР, а з 1954 року до складу Української РСР, то історія організації партизанського руху в Криму всі ці роки розглядалася, як би ізольовано від загальних процесів партизанської боротьби. Як результат це

відсутність об'єктивного порівняльного аналізу в роботах більшості істориків, котрі розглядають цю проблему.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема організації і управління партизанським рухом в Криму в тій чи іншій мірі розглядалася такими дослідниками як О. Басов¹, В. Брошеван², Є. Мельнічук³,

А. Мальгин⁴, К. Шамко⁵ і ін. Знайшла ця тема відображення і в низці публікацій спогадів учасників партизанського руху: І. Вергасова⁶, І. Генова⁷, М. Лугового⁸, Ф. Федоренко⁹ та інших.

Метою публікації стала необхідність проаналізувати особливості організації і управління партизанським рухом в Криму і його відмінності від аналогічних процесів, які мали місце в окупованій Україні.

Кримський півострів через свою унікальну конфігурацію з військової точки зору є швидше островом з двома географічними зонами: 3/4 степу і 1/4 горби й гори. Гори не високі і мають безліч перевалів, шість з яких були адаптовані для проїзду автотранспорту.

Поєднання лісу й гір створило певні переваги: зручність в разі ведення бою в обороні, наявність умов для засідки, можливість обхідного маневру. До того ж кримські гори мають безліч печер, в яких могли на якийсь час сховатися одна – дві людини або декілька чоловік одночасно. Примітно, що ще в ХІХ століття кримський «Робін Гуд» – Алі Розбійник знаходив притулок в подібних печерах, багато з яких до цих пір носять його ім'я. Проте, про перебування в лісі крупних незаконних озброєних формувань, та ще протягом довгого часу, історії не відомо. У роки Громадянської війни кримський ліс був притулком багатьох людей. На якийсь час вони збивалися в різні за політичною орієнтацією озброєні групи. Оскільки влада в Криму мінялася з калейдоскопічною швидкістю, то і тривалість дій цих груп була невелика. Примітно, що населення називало їх «зеленими», як би виводячи за межу традиційного протистояння: «червоних» і «білих».

Як відзначали всі без виключення «старі кримчани» міжнаціональні стосунки передвоєнної пори були дуже гарними. На жаль, на державному рівні не все було так безхмарно. Українське хворобливо пройшло розкуркулення, в ході якого впродовж двох років було вислано близько 25–30 тисяч осіб, до того ж значна частина тих, що підлягали розкуркуленню самовільно пішли зі своїх сіл в різні міста Криму.

Традиційні для СРСР репресії мали в Криму свою особливість. Річ у тому, що Голова КРИМЦИК Вели Ібраїмов начебто намагався протистояти заселенню Криму єврейськими переселенцями. Органами НКВД тут же була інспірована змова щодо уявному відторгненню Криму до Туреччини. Вели Ібраїмов і багато кримськотатарських керівників були арештовані і в 1928 році розстріляні.

Не додав любові до радянської влади і 1937 рік, в ході якого була репресована значна частина кримських комуністів, багато з яких були безпосередніми учасниками встановлення в Криму Радянської влади. Проте, влада вважала зміни, що відбуваються в Криму, позитивними, що знайшло віддзеркалення в нагородженні Криму в 1934 році орденом Леніна.

З військової точки зору тривогу можновладців викликало мешкання на півострові значного числа жителів, чия етнічна приналежність входила до недружніх в той період держав, що знайшло віддзеркалення в спеціальному указі, у відповідність з яким, в РККА не призивалися болгари, що проживали на півострові, – 7320 осіб, греки – 9805 осіб, німці – 23284 особи, поляки – 2292 особи, чехи – 801 людина, що загалом становило 45 тисяч або 8,22 % від числа всіх осіб¹⁰. Як ми бачимо, вірмени і кримські татари в цей період вважаються лояльними до радянської влади, а ось над кримськими болгарами, греками, італійцями, німцями вже був занесений Дамоклів меч.

У зв'язку з тим, що заздалегідь продуманих планів з організації партизанського руху не існувало в принципі, влада на місцях діяла в режимі «ручного управління». Перший секретар Чернігівського обкому Федоров О. Ф., як і інші секретарі обкомів України, отримав завдання формувати партизанський рух 5 липня 1941 року. У Криму аналогічне рішення приймається лише 23 жовтня 1941¹¹. У сумських партизан підготовчий період становив тридцять п'ять днів, з яких двоє вони провели безпосередньо в місцях своєї майбутньої діяльності¹². У Криму він склав всього вісім днів. Лише за тиждень до заняття Сімферополя противником приймається постанова Кримського обкому ВКП(б) про призначення командувача партизанським рухом Криму. Лише за дві доби до окупації ухвалюється постанова про призначення командно-політичного складу керівників партизанських районів. При цьому багато людей, вказаних в цій постанові як майбутні організатори партизанської боротьби, вже знаходилися далеко за межами півострова. 23.10.41 р. О. В. Мокроусов вступає в командування, а 31.10.41 р., тобто за добу до окупації Сімферополя, він видає наказ № 1, в якому оголошує про вступ на посаду командувача партизанським рухом, призначає командирів, комісарів і начальників штабів всіх п'яти партизанських районів. При цьому знов фігурують прізвища людей, які в лісі ніколи не з'являться, оскільки, ймовірно, вони навіть не знали про своє нове призначення.

На відміну від інших регіонів України, де партизанські формування діяли в місцях свого постійного мешкання, в Криму спочатку був закладений екстериторіальний підхід, який полягав в тому, що більшість партизанських загонів повинні були діяти на незнайомій їм території, спочатку не маючи ні зв'язку, ні підтримки місцевого населення. Цей «екстериторіальний підхід» за своїми наслідками на весь характер партизанського руху в Криму виявився одним з найбільш трагічних. На відміну від інших регіонів Радянського Союзу в ліс хлинули відступаючі з Перекопу військові частини в такій кількості, що число бажаючих стати партизанами у декілька разів перевищувало «планову» чисельність і заготовлене за цим розрахунком продовольство. Саме у цей період починається конфлікт між «військовими» і «партизанами з числа партійно-радянської номенклатури» Криму, який продовжуватиметься з першого листопада 1941 року і досягне кульмінації весною 1942 року, що майже приведе до згортання всього партизанського руху в цілому. Всього в листопаді 1941 року в партизани влилося 1315 солдатів, матросів, командирів, що склало 35% від загальної їх кількості. Серед військовослужбовців було 438 командирів і політпрацівників¹³.

В умовах осені – зими 1941 року всі заго-ни де-факто існували автономно, хоча на відміну від партизанського руху в Україні в Криму відразу ж була передбачена централізована структура управління: Центральний штаб, якому підкоряються шість партизанських районів; командирові району безпосередньо підкоряються п'ять – шість загонів. Через відсутність зв'язку це підпорядкування виявилось абсолютно формальним. Якщо і доходила до загонів яка-небудь вказівка «зверху», то вона вже безнадійно застарівала. Все це мимоволі сприяло зростанню «сепаратизму».

Важко сказати, якими б заходами боровся з цим явищем О. В. Мокроусов, але в лісі виявився величезний резерв командно-політичних кадрів з числа прибулих в ліс оточенців. Він без коливань знімає командирів, що «зарвалися», і комісарів загонів, призначаючи на їх місця кадрових військових, чого не було ніде в Україні. Як відзначав в своїх щоденниках М. Д. Луговий: *«Вже через шість днів після початку партизанських дій почалися «чищення».* Він наводить поіменний список командирів і комісарів загонів, які були усунені з посад від 6.11.1941 по 12.6.1942 – це тридцять дві особи! *«Багато з тих, хто залишився живий, після відчуження Мокроусова довели свою компе-*

*тентність і знову стали командирами і комісарами загонів, бригад і навіть з'єднань»*¹⁴.

У своїй кадровій політиці першого етапу О. В. Мокроусов необачно налаштував проти себе весь партійно-радянський актив Криму, оскільки зняті ним з посад командири й комісари – це були секретарі райкомів партій, голови райвиконкомів. Не замислюючись про наслідки, О. В. Мокроусов зробив ставку на кадрових військових, при цьому він не усвідомлював зростаючого їх впливу на всю атмосферу партизанського лісу. Уникнувши Сцилли, О. В. Мокроусов наскочив на Харібду.

Запізнення із закладкою продовольчих баз привело до того, що абсолютна більшість загонів не зуміли надійно заховати свої запаси. Десятки тонн продовольства залишалося на поверхні, сотні голів худоби безтурботно паслося біля партизанських таборів, що в найближчому часі стало легкою здобиччю противника під час першої ж каральної експедиції.

Головною відмітною особливістю дії кримських партизан, стало те, що впродовж чим не всієї Великої Вітчизняної війни Кримський півострів був лінією фронту:

Листопад 1941 – липень 1942: Севастополь.

Січень 1942 – квітень 1942: Кримський фронт на Керченському півострові.

Жовтень 1943 – квітень 1944: фронт на Перекопі і плацдарми на Керченському півострові.

Все це привело до такої концентрації військ противника, що було не порівнянне ні з однією областю України. В результаті прочісування грудня 1941 року німецьке командування розгромило 16 партизанських баз. Було захоплено сім складів з продовольством, знищено чотири склади з продуктами¹⁵.

У радянській мемуарній та історичній літературі всі продовольчі бази вже давно були «розграбовані татарами». Насправді, як ми бачимо, вони припинили своє існування в результаті першого прочісування. Збереглися в недоторканості лише продовольчі бази: Зуйського, Джанкойського, Евпаторійського і Ак-Мечетського загонів¹⁶.

Загони, що залишилися без продовольства, стали добувати його в мирного населення під час так званих «продовольчих операцій». Окрім того, що напади на крупні села приводили до безглуздої загибелі партизан – не партизанська це тактика! Вони мали і украй негативні наслідки для стосунків з місцевим населенням. Після кожного

такого «партизанського нальоту» множилося число «самооборонців». Люди були вимушені захищати своє майно, свій будинок. Розвідка доносила *«В рядах самооборонців бродіння посилюється. Неохочейдуть проти партизан. Безнаказу нейдуть. Розмови такі серед баксанських самооборонців: «Якщо партизани нас не чіпатимуть, ми їх не чіпатимемо!»*¹⁷. На жаль, чіпали!

Зі встановленням радіозв'язку з командуванням Чорноморської Групи військ, кримські партизани починають отримувати продовольчу допомогу, але вже від самого початку вона має якийсь потворний, дискримінаційний характер. От як описує цю подію О. С. Ваднев: *«Прийшла звістка про те, що літак скине продовольство. Чекаємо його в районі Колан-Баїра на висоті Середня. Раптом приходять якийсь командир і говорить, що продукти скидають для військового загону. Мене зацікавило, до кого відношуся я – прикордонник? Він відповів, що до цивільних. Ми обурилися. Перша скидка пройшла, але наше становище не покращало – продукти забрали в штаб району. У скидці було масло, консерви, мука і боєприпаси. Ми продуктів не побачили. Друга скидка була прямо над табором. Був строгий наказ за приховування продуктів – розстріл. Командир відділення Ліповец все ж вкрав перший парашут з концентратами. Його зловили. Городовіков і Кураков наполягали на розстрілі, а Соловей, знаючи бойові справи Ліповця, не погоджувався. Наказ про розстріл був підписаний, але розстріляти все не наважувалися, оскільки гнів партизан був би великим. Продукти стали ділити між всіма загонами»*¹⁸.

Насправді історія з Ліповцем закінчилася трагічно. Як вказується в його картці обліку: *«Дезертирував із загону»*. Оскільки після війни його ім'я не сплигло, то, найімовірніше, він загинув. Примітно й те, що згадані в спогадах Городовіков і Кураков, були з Червоної армії, а Соловей, військовий які виступив проти розстрілу, – прикордонник. Всі подальші місяці партизанської боротьби продовжувалася ця жахлива, дискримінаційна практика «цільових скидань»: «військовим», «спецгрупі НКВС» тощо.

Постачання партизан як і раніше залишалося з рук геть поганим. Як з'ясувалося згодом, і багато що це пояснювало, що член Військової Ради фронту Лазар Каганович був переконаний, що партизани самі повинні добувати собі продовольство у ворога. У мемуарах одного з керівників партизанського руху в СРСР полковника

Старінова є вражаючий епізод: *«Я зумів потрапити на прийом до Кагановича. Але як тільки мова зайшла про кримських партизанів, він різко перервав мене, заявив, що милостиню не подає, обляяв і виставив з кабінету»*¹⁹.

Створюється унікальна, нехарактерна для партизанського руху СРСР дистанційна система управління. Начальник штабу партизанського руху в Криму, він же перший секретар Кримського обкому Володимир Булатов, знаходячись в Краснодарі, а потім в Сочі, командує всіма партизанськими загонами Криму. Він призначає командирів і комісарів, визначає кого нагороджувати, а кого ні.

Як спостерігачі в Криму знаходяться два секретарі обкому партії Рувім Ямпольський і Рефат Мустафаєв. Ворожнеча між військовими і «партійно-радянською номенклатурою» не утихає. Були вивезені з Криму Мокроусов і Мартинов та їх візаві полковники Лобов і Попов, але конфронтація продовжується вже між новим командиром бригади капітаном Кураковим і його комісаром – секретарем Зуйського райкому партії Миколою Луговим. Поступово перемогу бере «партійно-радянська номенклатура», яка на завершальному етапі зуміла просунути практично на всі ключові посади в партизанському русі Криму своїх представників: командирів і комісарів партизанських з'єднань. Втім, після звільнення Криму військові узяли реванш – Москва відмовила в нагородженні партизан.

Однією з особливостей в оцінці партизанського руху в Криму стала гіпертрофована роль підтримки окупантів кримськотатарським населенням і мінімізація участі в колабораціонізмі слов'янського населення. Насправді як і по всій території України в 1941–1942 населення Криму незалежно від своєї національної приналежності спочатку відносилось до нових властей дуже лояльно.

Ось донесення партизанських розвідників: *«Добровольців – татар в Сімферополі 8 000 осіб, українців – добровольців 9 000 осіб. 2 березня 1942 за даними розвідки, що повернулася з Бахчисараю, було встановлено, що 16 березня 1942 р. до Бахчисараю прибув ешелон військовополонених з України (у формі добровольців), які були відправлені на фронт під Севастополь. У Бахчисараї перебуває до 3 тис. військових, більшість з них добровольці»*²⁰.

Весь післявоєнний період замовчувалася участь кримських татар в партизанському русі, хоча вже на 1 січня 1944 року кримські татари входять в загони на друге місце. З 3973 осіб на першому місці російські – 1922 осіб, на другому

кримські татари – 320 осіб, на третьому – українці 270 осіб, далі вірмени – 118 осіб²¹.

Вже за два тижні, не дивлячись на важкі бої з катерелями і великі втрати, приплив в ліс нових людей продовжується. Росіян – 1944 осіб, кримських татар – 598 осіб, українців – 348 осіб, вірмен – 69 осіб²². 77 кримських татар було нагороджено і представлено за свої бойові подвиги до урядових винагород. Вражає і частка кримських татар в командному складі партизанського руху. Примітно, що абсолютна більшість росіян і українців – прийшли в партизани з частин РККА, Чорноморського флоту, НКВС.

Ще одна особливість, яка різьчить виділяє кримських партизан – це масове використання авіації в організації доставки продовольства,

боєприпасів, евакуації поранених, в ротатії командного складу. Було здійснено до партизанів 711 вильотів, доставлено 725 тонн вантажів, вивезено на Велику землю 1856 осіб²³. У той же час до всіх українських партизанів з січня 1942 по березень 1943 року було здійснено 396 літаковильотів при цьому було вивезено 437 поранених партизанів і 178 членів їх сімей²⁴.

Остання особливість партизанського руху в Криму, ймовірно, полягає в тому, що після звільнення півострова на відміну всієї території Україні, де командири партизанських загонів ставали секретарями райкомів, міськкомів, обкомів, практично всі вищі посади в партійно-радянської післявоєнної номенклатурі Криму зайняли люди «зі сторони».

Джерела та література

1. *Басов А.В.* Крым в Великой Отечественной войне 1941-1945 / А. В. Басов – Москва, 1987. – 334 с.
2. *Брошеван В. М.* Крымский штаб партизанского движения / В. М. Брошеван. - Симферополь, 2001, – 103с.
3. *Мельничук Е. Б.* Боевые действия разведчиков Черноморского флота на территории оккупированного Крыма в 1943—1944 гг. [Электронный ресурс: Режим доступа: forum.sevastopol.info/viewtopic.php?f=27...]
4. *Мальгин А. В.* Руководство партизанским движением Крыма 1941–1942 гг «татарский вопрос» / А. В. Мальгин // Историческое наследие Крыма. – №14– 2006. – С. 78 – 115.
5. *Шамко Е.* Партизанскими тропами. Путеводитель по местам боев крымских партизан в годы Великой Отечественной войны. / Екатерина Николаевна Шамко.- Симферополь: Крым, 1969. – 133 с.
6. *Вергасов И. З.* Крымские тетради / Иван Захарович Вергасов. – М.: Советская Россия, 1974.– 448 с.
7. *Генов И. Г.* Дневник партизана / Иван Гаврилович Генов. – Симферополь: Крымиздат, 1983.– 279 с.
8. *Луговой Н. Д.* Страда партизанская: 900 дней в тылу врага / Николай Дмитриевич Луговой. – Симферополь, Эльинью, 2004. – 732 с.
9. *Федоренко Ф. И.* Годы партизанские, 1941–1944 / Федор Иванович Федоренко – Симферополь, 1990 – 288 с.
10. *Брошеван В. М.* Военная мобилизация в Крыму / Владимир Михайлович Брошеван. – Симферополь. – 2005– С. 18
11. Державний архів автономної республіки Крим (далі ДААК), ф. 1, оп. 1, спр. 2068, арк. 75.
12. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд. О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. – К., 2001. – С. 271.
13. *Шамко Е.* Партизанское движение в Крыму / Екатерина Николаевна Шамко. – Симферополь: Крым, 1959. – 133 с.
14. *Луговой Н. Д.* Страда партизанская: 900 дней в тылу врага / Николай Дмитриевич Луговой. –Симферополь: Эльинью, 2004. – С. 330.
15. Поляков В. Е. Страшная правда о Великой Отечественной. Партизаны без грифа «Секретно» / Владимир Евгеньевич Поляков – Москва, 2011. – С. 89.
16. *Мальгин А. В.* Партизанское движение в Крыму в период Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов. 1941-1942. [А. В. Мальгин, Л. П. Кравцова, Л. Л. Сергиенко] – Симферополь, 2006 – С. 86.
17. ДААК, Ф. 1, оп. 1, спр. 2181, арк. 64.
18. Там само, Ф. 151, оп. 1, спр. 47, арк. 42.
19. *Старинов И.Г.* Записки диверсанта // Режим доступа: militera.lib.ru/memo/russian/starinov_ig/61.html
20. ДААРК, Ф. 151, оп. 1, спр. 25, арк. 108
21. Там само, спр. 95, арк. 33.
22. *Мальгин А. В.* Руководство партизанским движением Крыма 1941-1942 гг. «татарский вопрос» / А. В. Мальгин .- Историческое наследие Крыма. 14.2006. – С.93.
23. *Емельяненко В.Б.* Воздушный мост / Василий Борисович – М.: Советская Россия, 1998. – С. 180.
24. Україна партизанська. – С. 271.

Особенности организации и руководства партизанским движением в Крыму в 1941-1944 гг.

Два с половиной года партизанской борьбы в Крыму во многом проходили в кардинально различных военно-политических условиях по сравнению с другими регионами Украины. В чем-то это было обусловлено объективными причинами, что нашло проявление в объединениях Ковпака, Федорова, Сабурова, а что-то носило чисто крымский характер и не имело аналогов. Настоящая статья впервые рассматривает особенности организации и руководства партизанским движением в Крыму 1941 - 1944 г.г. в контексте общеукраинской практики.

Ключевые слова: Крым, партизаны, Вторая мировая война, особенности управления, фронт, структура, обком ВКП (б), отряд, район.

Vladimir Polyakov

Features of organization and managing partisan motion in Crimea in 1941-1944

Two with half years of partisan fight in Crimea went on in cardinally different military-political terms as compared to other regions of Ukraine. In something it was contingently objective reasons, that found a display in the associations of Kovpak, Fedorov, Saburov, something carried exceptionally Crimean character and did not have analogues. The real article first examines the features of organization and managing partisan motion in Crimea of 1941 - 1944 in the context of allukrainian practice.

Keywords: Crimea, partisans, war, management features, front, structure, regional committee of Communist party, detachment, district.